

MEHEMMED HADİ'NİN “ALƏMİ MÜSAVATDAN” POEMASINA FENOMENOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Taşkın İŞGÖREN¹

Özet

Azerbaycan edebiyatında 1905 ihtilali, millî farkındalık ve uyanışı hızlandırmakla birlikte, romantik sanatçılar üzerinde derin etkiler yaratmıştır. 1905'ten Bolşevik İhtilali'ne dek Azerbaycan'da ve Türk dünyasında yaşanan sosyal ve siyasi gelişmeler, romantik sanatçıların özellikle şiir alanında beslendiği bir atmosfer yaratmıştır. Millî İçtimai Devir olarak da adlandırılan bu dönemin önemli sanatçılarından biri de Mehemed Hadi'dir. Bu dönemde yaşanan sosyal ve siyasi gelişmelerin etkisinde kalan Hadi, toplumsal ilerlemenin ve çağdaşlaşmanın ancak “hürriyet” ile gerçekleşebileceği kanaatinde olmuştur. Onun bu dönemde kaleme aldığı “Aləmi Müsavatdan”, dönemin tüm çalkantılarını yaşamış şairin ideal cemiyet tasvirlerini veren önemli poemalarındandır.

Bu çalışmada şairin beş ayrı mektuptan oluşturduğu poeması, fenomenolojik açıdan incelenmiştir. Bu kuramla sanatçının sosyal çevresinin ve biyografisinin dışında metnin düşünsel özüne inilmesi çıkış noktasını oluşturmaktadır. Poemada Hadi'nin tasvir ettiği içtimai yaşamın, ya da nesnenin özüne inilmesi, fenomenolojik bir indirgemeye gerçekleştirilecektir. Bu vesileyle metinden dönemin en önemli şairlerinden Hadi'nin, insanlığa ilişkin deneyimlerinin düşünsel özünün ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan edebiyatı, Mehemed Hadi, Fenomenolojik eleştiri.

A PHENOMENOLOGICAL APPROACH TO MEHEMMED HADİ'S POEM “ALƏMİ MÜSAVATDAN”

Abstract

1905 Revolution in Azerbaijani literature, while accelerated national awareness and renascence, left an deep impression on romantic literary men. From 1905 to Bolshevik Revolution, social and political progress in Azerbaijan and Turkish World made an ambience from which romantic poets took inspiration in poetry field. One important literary man in this era called “national social peirod” is Mehemed Hadi. Hadi who was under the influence of social and political progress in the era thought that social improvement and modernization could only occur with liberty. “From the Universe of Equality”, written in this period, is one of poems that reflects the ideal community portrait in the mind of Hadi, who experienced all upheavals of the period.

In this study, The poet which Hadi comprised of five different letters have been examined with a phenomenological approach. Point of the article with this method is to access to the ideal essence of the text, excluding Hadi's biography and social evironment. Access to the essance of social life or object that Hadi conveyed will be performed by a phenomenological reduction. On this wise, in this text it's aimed to reveal the ideal essence of Hadi's experiences relating to humanity.

Key Words: Azerbaijani Literature, Mehemed hadi, Phenomenological Criticis.

¹ Dr., Sahne Tozu Tiyatrosu, taskinisgoren@hotmail.com

GİRİŞ

Türk dünyasındaki fikir adamlarının XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında İslamcılık, Osmanlılık ve Garpcılık arasında öne sürdüğü Türkçülük akımı, millî kültür ve bilincin Türk-İslam senteziyle bir bütünlük oluşturacağı inancıyla Rusya ve Osmanlı Türkleri arasında bir bütünlük oluşturma süreci olarak geliştiği bilinmektedir (Kengerli 2008: 301). Kırım'da İsmail Bey Gaspıralı, Hasan Sabri Ayvazov; Azerbaycan'da Hüseyinzade Ali Bey, Ahmed Ağaoğlu, Abbas Sehhet, Hüseyin Cavid; Türkiye'de ise Mehmed Emin Yurdakul, Ziya Gökalp gibi sanat ve fikir adamları romantik akımın teşekkülünde etkili olmuştur. Türk dünyasında gerçekleşecek bir aydınlanmanın, Türk-İslam bilincinin ve kültürünün korunarak gerçekleştirilebileceği kanaatinde olan Mehmed Hadi de, Azerbaycan'daki romantik kanadın teşekkülünde önemli rol oynamıştır.

1905 - 1917 yılları arasında Azerbaycan'da yaşanan birçok siyasi gelişmeye tanık olan Mehmed Hadi, 1907-1908 yılları arasında güçlü bir şair olarak tanınmaya başlamıştır. (Akpınar 1994: 229). Türkiye'deki tecdüt dönemi edebiyatını da yakından takip eden ve Namık Kemal, Rezaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit Tarhan, Tevfik Fikret, Mehmed Emin Yurdakul gibi edipleri okuyan ve onlardan çeşitli yönlerden etkilenen Hadi, 1910 yılında İstanbul'a da gelmiş ve edebî faaliyetlerde bulunmuştur. (Erol 2007: 55)

Bu çerçevede Mehmed Hadi, birçok şiir ve poema yazmıştır. 1905 yılında "Həyat" gazetesinde ilk eserini bastıran Hadi, Azerbaycan ve İstanbul'da önemli dergilerde yazılar yazmıştır. 1919'a dek matbuatta eserleri yayımlanan şair, hayatının her döneminde romantik kanatta olmuş; vatanperverlik, istibdada karşı mücadele ve özgürlük temalarında eserler vermekten vazgeçmemiştir. Bununla birlikte eserlerinde ideal "insan" tasvirini çizmeye çalışan Hadi, insanlarda gördüğü cehaleti de eleştirel bir üslupla vermiştir. "Biz Nə Haldayıq?" şiiri buna örnek gösterilebilir.

Fenomenolojik açıdan ele aldığımız "Aləmi- Müsavatdan" adlı eseri, Hadi'nin önemli poemalarından biridir. Yaşar Karayev'in "İstər vətən, istərsə də cahan iqyasında gələcəyi, sabahı, taleyi Hadi'nin harda axtarmasını, şairin dinini, təriqətini və ütopyasını, xüsusilə qabarıq, əyani şəkildə göstərən əsər onun 'Aləmi-müsavatdan mektublar'ıdır (1908)." (Hadi 2005: 15) sözleriyle değerlendirdiği poema, Hadi'nin dönemin insan ve eşitlik tablosunu kendi penceresinden tasvir ettiği lirik bir felsefî poemadır. İslam Garibli, Hadi ile ilgili yazdığı "Məhəmməd Hadi və Mətbuat" adlı çalışmasında poemayı "M. Hadi, əslində, zamanın və şəraitin verdiyi imkanlardan maksimum istifadə edərək klassik Şərq və Azərbaycan ədəbiyyatında gözəl nümunələri olan 'Namə' – 'Məktub' formasında dövlət, insan və cəmiyyət barədə düşüncələrini bəyan edir." (2011: 192) sözleriyle değerlendirmiştir. Hadi poemada insanlık, toplum, devlet ile ilgili pek çok şey söylemiş ve yarattığı karakterler aracılığıyla da söylemiştir. Bu poemanın aslında Hadi'nin arzu ettiği bir ütopyayı yansıttığını düşünmemek için bir neden yoktur. Şair, kendi dünya görüşü ve bakış açısıyla; getirdiği felsefî yorumlarla çağdaş bir toplumun nasıl olabileceğine ya da olması gerektiğine ilişkin yargılara varmıştır. Fakat fenomenolojik eleştiride, Cenevre okulunun George Paulet, Emil Staiger ve Roman Ingarden gibi eleştirmenlerince anlamın tarihselliği dışlanmalı (Akgün 2002: 20), şairin dünya görüşüne ilişkin önyargılar kırılmalıdır. Dolayısıyla

eleştirmen de şairin biyografisine bağlı kalmamalı; metin odaklı bir okuma yapılmalı, metindeki fenomenin tarihsel süreçte değişmeyen özüne inmelidir.

Fenomenoloji'nin kurucusu Edmund Husserl'in "Şeylere dönelim" biçiminde kastettiği şey ya da nesnenin edebiyattaki karşılığı edebî metindir. Yani nesne indirgeme yöntemi ile edebî metin dışındaki öğelerden uzak kalmak demektir. Kolcu bu konuda yaptığı değerlendirmede "'Şeylere dönelim' buyruğunun sanat alanındaki yansımaları sanat nesnesine dönelim demektir. Bunun edebiyattaki karşılığı yazınsal metindir. Edebiyat açısından Fenomenolojik kuramda eleştirmeni ilgilendiren tek metinlerin kendisi değildir. Küçük Ağa, Tutunamayanlar, Anayurt Otel romanları, Rindlerin Akşamı, Turan, Salkımsöğüt manzumelerinin kendisi değil bunlardaki 'öz'dür. Bu bakımdan eleştirmen bu metinlerin tek tek değil genel yapılarıyla ilgilenir." (2008: 228) sözleriyle metnin içinde söz edilen özün ortaya koyulması gerektiği kanaatindedir.

İncelemede uygulanan yöntemde, fenomenolojinin nesne ve özne indirgeme aşamaları kullanılmıştır. Buna ek olarak incelemeyi çıkartılabilecek "öz"ler konusunda eser hakkında yapılmış başka incelemelere gidilmemiş; yazarın biyografisi ve ön yargılar bir yana bırakılarak anlam tarihsellikten çıkarılmıştır. Dolayısıyla Hadi'nin ideasında oluşturduğu kavramlar, eserin bütününden hareketle saf haline gidilerek ifade edilmeye çalışılmıştır.

"Alami-Müsavatdan" Poemasına Fenomenolojik Yaklaşım

Eşitlik âlemi anlamına gelen âlem-i müsâvât poeması, on dokuz beyitten oluşan bir girişten (mukaddeme) sonra, beş ayrı mektuptan oluşmuştur. Yani poemadaki beş mektup, bu bütünün parçalarıdır. Peomada şair, "ruhülqüds tabiatımâ" biçiminde (ikinci bir kişi gibi) kendisine müracaat etmiş ve kendi tabiatından kurmaca bir yeri dolaşarak orada gördüklerini ve deneyimlerini yazmasını etmesini istemiştir. Şairin kurguladığı bu karakter "Ruhülqüds", raporunu manzum bir mektup biçiminde yazmıştır. Mektupta bazen karşılaştığı arabacıları, hizmetçileri ve meclis üyelerini konuşurmuş, onların insanlık, vatan, özgürlük, adalet vb. konularda düşüncelerini almıştır. Kurgulanan bu karakterin adı "temiz ruh" anlamına gelse de, adını dinî literatürdeki tarihsel anlamının dışında düşünmek gerekmektedir. Öyleyse, mektuplara bakıldığında, şairin oluşturduğu karakter, kendince gerçekleri arayan ve insanlara iyilik peşinde olan bir anlayışla sahiptir.

Burada tarihsel anlamı ya da Hadi'nin biyografisini değil, nesne olarak eserin özünü ortaya çıkarmak önemli olduğundan fenomenolojik bir indirgeme (phenomenological reduction) esastır. Yukarıda sözü edilen Mehmed Hadi'nin hayat felsefesi, yaşadığı devirin sosyolojik durumu, eserin fenomenolojik eleştirisinde herhangi bir öneme sahip değildir. Çünkü Hadi, edebî eser olarak nesneyi, her ne kadar kendi tarihsel verileri ve deneyimleri ile kaleme almış olsa da burada önemli olan nesnenin paranteze alınıp içkin bir inceleme yapılmasıdır. Yani Hadi'nin metne yansıttığı bilincidir. Terry Eagleton'un da belirttiği gibi, bu eleştiride nesne, yazarının saf tecessümüne indirgenir. Biçimsel ve semantik yönler parçanın bütünlüğüne, öz de yazarın bunları birleştiren zihnidir ve bunun için de yazarın bilincinin eserde tezahür eden yönlerine atıfta bulunmak yeterlidir (Eagleton, 2014, 73). Eser, spesifik bir mekan ve nesne üzerine yazılmamış, başka bir metin ya da tarihsel bir gerçek üzerine oturtulmamıştır. Dolayısıyla poemadaki kavramlar üzerinde evrensel öze ulaşmak amaçlanmıştır. Poemayı anlamak için mektuplardaki fenomenleri görmek ve bir bütüne ulaşmak gereklidir. Fenomenolojik

eleştiriye göre, Hadi'nin bütün eserlerinde organik bir bütünlük oluşturduğu düşünülebilir; hatta –belli bir tutarlılık dahilinde- farklı zamanlarda kaleme aldığı eserleri arasında da bir bütünlük kurmak mümkün olabilir. Fakat burada "Alami Müsavatdan" poemasında görülen ayrı ayrı mektuplardaki nesnelere bir bütünlük oluşturarak bütün bir poemayı oluşturduğu görülmektedir.

Şairin geniş dünyasına sığdıramadığı bir âlem (dünya, cihan) vardır. Bu âlem, şüphesiz dış dünyadaki âlemdir. Fakat metinden bunun evrensel bir bilgi olduğu; yani her türlü indirgeme dâhilinde zihindeki bir "âlem" özü olduğu bilinmelidir. Fenomenoloji bilinebilecek dünyanın merkezine insan öznesini koymuş ve dünyayı yazarın yöneldiği şey olarak tanımlamıştır. (Eagleton 1972: 72) Dolayısıyla buradaki âlem, aslında Hadi'yle ilişkisi içinde; fakat amprik değil, aşkın olmalıdır. Eserde karanlık şüpheli olan bir âlem idesinin geniş insan yaratılışını hapsettiği görülmektedir. Nitekim beyitlerde dile getirilen

Ey táb'i- vâsi'im, sâni sığdırmayır alâm,

San kim qəfəs olmuş sənə bu aləmi- müzləm.

Ey ruhi-büləndim, sənə məhduddur əkvən,

Əndamına naqis biçilib kisveyi-imkan

dizelerinde, aynı şekilde şair, ruhu için âlemlerin sınırlı olduğunu ifade ederken, endamı için imkân giysisinin dar olduğu benzetmesini yapmıştır. Burada özsel ve değişmez olan, bir insanın algıladığı âleme düşünsel anlamda sığmadığıdır. Algılanan âlem, artık duyu verilerimizle edindiğimiz dış dünyadaki gerçek âlem değildir. Nitekim edebiyat eserinin bire bir gerçekliği yansıtması da beklenmez. Dolayısıyla bu konuda her yazarın edebî metine yansıttığı şey, gerçekliğin fiilen özne tarafından düzenlenen ve deneyimlenen halidir. (Eagleton 2014: 73). Dolayısıyla deneyimlere dayalı olarak farklılık gösteren bir kavram, kuşkusuz edebî eserlerde de kendini gösterir. Fakat fenomenolojik eleştirinin ilgilendiği, "âlem" kavramının o eserde evrensel özünün ne olduğudur.

Şiirin girişinde hayatın ağır gelen bir yük olup olmadığı sorgulanırken, şair kendisine dar gelen âlemden daha geniş bir âleme uçmayı öğütlediği görülmektedir. Yani şiirin giriş kısmında, dünyadaki özgürlük anlayışına dem vurulurken, bu özgürlüğün sınırlandırıldığından yakınılmaktadır. Dünyadaki bu "özgürlük", şairin dünyasıdır. Fakat ne Mehmed Hadi'nin sanat anlayışı, ne de özgürlüğünü sorguladığı toplumun siyasi durumu değil; fenomenolojik olarak doğrudan doğruya yaşadığı dünyanın özgürlük kavramı sorgulanmıştır. Bu durum Hadi'nin yapmak istediğinden de uzak bir sorgulama değildir.

Hadi'nin, bu eserinde özellikle beşeriyeti ele aldığı görülmektedir. Buradaki giriş kısmında "muadeta" karşı "muhâvât", mazluma "himaye" ve zalime "azat"lık gibi karşıt kavramlar bir arada kullanılmak üzere, mektubun yazıldığı evren sorgulanmaktadır. Hadi'nin dünyasıyla, ütopyasını kurduğu dünya arasında yapıldığı karşılaştırma üzerinden birtakım çıkarımlar yapmak mümkündür. Örneğin,

Aya o cahanlar da mı matəmgahı- qəmdir?

Bu ərz kimi saheyi- qəm, sehni- ələmdir?

dizelerinden içinde bulunduğu mekanda /dünyada gam ve matemli insanlar olduğu "o cahanlar da mı" ifadesinden anlaşılmaktadır. Yine diğer beyitte, o dünyada insan hukukuna riayet edilip edilmediği, zalimin zulmetmek konusunda ne kadar serbest olduğu sorgulanırken Hadi'nin yaşadığı dünyada durumun olumsuz olduğu da çıkmaktadır. Örneğin "Var mı o cahanda da insan kimi zalim?" dizesinden Hadi'nin yaşadığı dünyada, insandan daha zalim hiçbir şeyin olmadığı kanaatinde olduğu görülür. Hadi'nin girişte parça parça dile getirdiği eleştiriler, mektuplarda görülenlerle birlikte anlamlı bir bütün oluşturur. Yine buna ek olarak Hadi hayalî âlemdeki beklentilerini sorgularken, yaşadığı dünyada düşmanlık ve didişme olduğu; hürriyet ve eşitlik olmadığı; mükemmel insanların engizisyona uğradığı anlamı ortaya çıkmaktadır:

Hər kəs nə bilirsə eləyir, yoxmu nizamət?

Onlar da mı həsrətkeşi-rüxsari-müsavat?

Hürriyət o ayinədə etmişmi təcəlli?

Yokxa yaşadır onları bir təlx təsəlli?

Onlar da mı təkfir edir ərbabi-kəməli?

İrsali-şüunət qıl, ey müxbiri-ali!

Eserin giriş kısmının sonunda, Mehmed Hadi, gerçek medeniyet şehrine seyahat edecek (kendisinin kurguladığı) muhabir-i mahsusadan (özel haberci) beyanatını ister. Buna karşılık haberci de "cihan-i müsâvât"tan beyit formunda beş ayrı mektup yazar. Yani bu haberci manzum bir mektup yazarıdır.

Birinci Mektup

Mektubunun yarısını arabada, yarısını ise kurgulanan bir mekân olarak "beyt-i meserret" misafirhanesinden yazan mektup yazarı, birinci mektupta gezip gördüğü şehri anlatmıştır. Yani mektup, kurgu bir özel habercinin, kurgu bir şehri anlatmasından oluşur. Tıpkı diğer mektuplarda olduğu gibi, genel olarak izlenimci (impressionist) bir anlatım söz konusudur. İzlenimciliği bir tür soyutlama olarak değerlendiren Ataç, "izlenimcilikte dış dünya, varlık, tabiat şiirde olduğu ve görüldüğü gibi değil şairin iç dünyasında, ruhunda, kalbinde, beyninde aldığı değiştirilmiş, dönüştürülmüş şekliyle düşünsel ve hayalî mahiyetiyle yansıtılır." (Ataç, 2009, s.222) sözleriyle genel olarak izlenimciliğin çerçevesini çizmiştir. Şiirde bu yönüyle Hadi'nin de kendi izlenimleri görülmektedir. Bununla birlikte fenomenolojik yaklaşımda ise "Husserl dış dünyaya ilişkin algı ve bilginin, hatta en temel mantıksal ve matematiksel kategorilerimizin bile, fenomenolojik olarak, anlamlar dünyasında temellendirilmesi gerektiğini savunur. Bilinç içerikleri, daha tipik bir biçimde empirik gelenekte olduğu gibi, doğrudan doğruya maddî nesnelerin 'şey-benzeri' dublörleri olarak (gerçekte şeylerin, 'zihinde' bulunan 'kopyalan' ya da etkileri, veya 'ideleri' veya 'izlenimleri' ya da 'duyu verileri' olarak) şeyleştirilmek yerine, bir özler ya da anlamlar düzenine göre anlaşılmalıdır."(West 1998: 133). Dolayısıyla burada Hadi'nin izlenimleri, anlamlar dünyasında temellendirdiği kadarıyla, evrensel "öz"ler şeklinde incelenmektedir. Yani

fenomenoloji bir tavşana baktığımızda ne algıladığımızı değil, tavşanların ve onları algılama ediminin evrensel özlerini ele almaktadır (Eagleton 1996: 70).

Mektupta "âlem-i envâr"a uçan şair, yolunun eşitlik yanlısı bir şehre düştüğünü ve "baktıkça nazarlar kamaşır şems-i fûnûna", sözleriyle burada bilim güneşinin gözleri kamaştırdığını ifade etmiştir. Öyleyse burası, özde bilimsel çalışmaların yapıldığı ve eşitliğin olduğu bir şehirdir. Şehre gece ulaşan yazar, şehrin tasvirini yazmak için adeta kaleminin yetersizliğinden yakınmıştır. Yazar gece tasvirlerini mecaz ve istiarelerle yapmıştır:

Əsnayi-şəb idi ki, yetişdik bu diyarə,

Afaqı münəvvər gəcə bənzərđi nəharə.

...

Hər caddə min şö'leyi-bərqıyyə dirəxşan,

Oynardı zəminə saçılan nuri-pərişan.

...

Çıxıdı yolumuz şə'sə'əli caddəyə birdən,

Ənvar axıyor zənn elədim sanki bu yerdən

Ufukları münevver olan gecenin nehâra (gündüz) benzetilmesi - ki geleceğinde parlak insanları olan bir şehre gönderme yapmış olmalıdır-, her caddenin ışık saçan şimşeğe benzetilmesi ya da şaşalı bir caddenin içinden nur akması gibi soyut ya da somut yan anlamların özü; aydınlığı, ilerlemiş olmayı, yani inkişaf ve terakkiyi işaret etmektedir. Mektup yazarı, bunu bireylerin nazik ve kibar davranışlarıyla bütünleştirmiştir. Sürücünün hayret verici bir binaya vardığında, yazara büyük bir saygıyla "beyt-i misafir"e geldiklerini,

Hörmətli əfəndim, eniniz, seyr ediniz, ya,

Rahət ediniz, xahişiniz cümlə mühəyya

dizeleriyle dile getirmesi, yazarı oldukça etkilemiş ve mektup yazarı hizmetindeki arabacının kibarlığından dem vurarak hayran kaldığı medeniyetin insani ilişkilerini,

Gərdunəçisi böylə mülayim olan aləm,-

Əlbəttə, edər dilləri, vicdanları xürrəm.

Xidmətçi olursa bu qədər fikri ziyali,

Orda nə məratibdə olur sair əhali?

sözleriyle takdir etmiştir. Birinci mektuptaki bu durum, tasvir edilen âlemdə oluşan mutluluğun da nedenlerindedir. Dolayısıyla yazara göre arabacısı bile böyle olan bir "şehr-i müsavat"ın, "serşar-i meserret" bir halkı olur. Yazar bu mektupta bir noktanın daha altını çizmiştir. Kendisine verilen paranın yasak olduğunu

söyleyerek bu ücreti kabul etmeyen arabacı, eğer para verilecekse bunun ortak bir kasaya atılıp kimsesizler için harcanacağını belirtmiştir:

Gərdunədə bir dəxli mənə qıldı işarə

Hər kəs nə verirsə, atılır kassaya parə

Ol parə məsarif edilir nəfi- ümuma

Bikəsləri tə'lim edəcək dari- üluma

Bu durum şehirdeki para dönüşünün nasıl olduğunu göstermektedir. Bu mektubun bu kısmından görülüyor ki, umumî hizmetlerde, hizmet karşılığı alınan para, muhtaçlara ve kimsesizleri yetiştirecek okullara, ilim yuvalarına harcanır. Bu hizmeti gören hizmetçiler de bu kurala uyar; yani rüşvet vb. yolsuzluk olgusu yoktur.

İkinci Mektup

İkinci mektupta yazar, kaldığı yer olan beyt-i meserretin fiziki ortamının nezihliği ve letafeti ile manevi bir coşku yarattığını "Manzaraları ruhu getirir raksa, garama", "Emvâc-ı meserret oluyor rûhda coşan" gibi dizelerle birçok kez dile getirmiştir. Bu bağlamda ilk mektupta söz edilen dış mekan ile, tasvir edilen iç mekan paralellik göstermektedir. Burada nemli gözlerden uzak bir mutluluk esastır ve "lezzet-i hayat" hâkimdir. Sağlık yağın, feyz akan ve bahçelerinden aşk kokusu yükselen bir mekândır. Yazar,

Təb'im kimi səhnində çiçəklər gülüşürlər,

Fikrim kimi quşlar uçuşurlar, ötüşürlər...

dizelerinde yaptığı tasvirde, fikir özgürlüğüne gönderme yapmıştır. Göklere uçan "fikirler", beşinci mektupta da görülmektedir. Nitekim "fikirlerin uçması", eserin bütününe bakıldığında, özünde düşünce özgürlüğü anlayışını yansıtmaktadır. Dolayısıyla buradaki yaşamın özelliklerden biri de budur.

Yazarın ilerlemiş bir toplum olmasında önemli bir unsur olarak gördüğü insan davranışları, ilk mektupta da üzerinde durduğu gibi, bu mekânda da söz konusudur. Temiz bir elbise içinde, göklere gezen yıldızlar gibi tasvir edilen konaktaki hizmetçinin yaklaşımları, üslubu ve nezaketi ilk mektuptaki arabacıyla benzerlik göstermektedir. Yine mektup göndermek isteyen kişilerin, varsa mektuplarını kalkmak üzere olan posta trenine teslim etmeleri hatırlatılmış ve yazılan mektupları da postacı toplayıp götürmüştür. Poemada metnin derin yapısında verilen bu davranışlar, mektup yazarını bir hayli etkilemiş ve hayran bırakmıştır. Bu hizmetçiler poemada, bir bütünün içinde tasvir edilen dünyanın parçalarıdır.

Mektupta üzerinde durulan bir husus da güven ve asayıştır. Şairin tahayyül ettiği mekânın güven içinde olması, oradaki insanların mutlu ve aşk dolu olmasında önemli bir nedendir. Nitekim mektup yazarı,

Rahət edip ol leyli erişdikdə səbahə,

Erdi şəbi- asayişimiz sübhi fəlahə.

beytiyle duyduğu güven hissini yansıtmıştır. "İrfanlı" gördüğü hizmetçiye gece cennet içinde yaşadığını ve bu durumun şükrana layık olduğunu söylemiştir. Öte yandan burada yaşayanların bu iç huzuru neye borçlu oldukları, mektup yazarının anlatmak istediği bir diğer noktadır. Bu da eserdeki misafirhanenin hizmetçisi tarafından

İzzətli bəradər, sənə bu iş ola mə'lum:

Yox burda hökümət, nə də hakim, nə də məhkum.

dizeleriyle verilir. Hizmetçi, aynı kökten türetilen "hükümdar", "hâkim" ve "mahküm" sözcüklerinin artık sözlüklerinde bulunmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla "Medeniyet-i hakikîye" şehrinde gezen yazar, hükmetmenin ve hükmedilmenin ideal yaşamın özünden uzak olduğu düşüncesini vermiştir. Bu anlayış eserin genelinde de görülür.

Üçüncü Mektup

Bu mektupta, içeri gelen hizmetçinin konuşmalarına yer verilmiştir. Yani burada kurgulanan hizmetçi şehirle ilgili konuşmuş, şehre ilişkin kendi düşüncelerini aktarmıştır. Bu düşüncelerde, ne Şair Mehmed Hadi'nin dünya görüşü, ne de bu eserlerde etkisinde kaldığı diğer şairler önemsenmeden tam olarak kurguya, yani şiirin özüne odaklanılmalıdır. Ayrıca Hadi'nin eserde kurguladığı "ruhu'l- kudüs"ün ya da şehirdeki hizmetçinin okuyucunun beklentilerine, geleneksel ahlak ilkeleri çerçevesinde ne denli yakın olup olmayacağı kaygısı da güdülmemelidir. Nitekim fenomenolojik eleştiri, "...bir yazarın bilincinin en derinlerine nüfuz etmek içi tam bir nesnellığe ve tarafsızlığa ulaşmaya çalışır. Kendi önyargılarından arınmalı, empati duygusuyla eserin 'dünyasına' girmeli ve orada bulduklarını mümkün olduğu kadar önyargısız şekilde ve bütünüyle yeniden üretmelidir." (Eagleton 2014: 73)

Üçüncü mektup, odaya giren hizmetçinin toplumsal eleştirilerinden oluşmuştur. Hizmetçi "övreng-i mualla-i hayatı ihraz" için, yani üst düzey bir yaşam kalitesine ulaşmak için nefret doğuran kavramları hayatlarından kaldırdıklarını, şehirde vicdan özgürlüğü ve bireysel özgürlükler ilan ettiklerini ifade etmiştir. Özellikle düşünce özgürlüğünün varlığını "aşıklarına eyledi ruhsarını izhar" dizesiyle dile getiren hizmetçi, "hürriyet" kavramını dizelerinin en başında "medeniyet-i hakikiye"nin bir niteliği olarak vermiştir. Dolayısıyla bu mektupta mükemmele yakın şehirdeki yaşamı oluşturan özün, başta "hürriyet" olduğu görülmektedir. Bunun ardından adalet ve eşitlik gelmektedir.

İnsan sevgisini yüceltmek ve ayrımcılığa son vermek de hizmetçinin bu mektupta üzerinde durduğu noktalardandır. Mektupta bunun da ancak akılcı (rasyonel) yaklaşımlarla gerçekleştirilebileceği anlatılmıştır. Halkın "tefir-i ümem", "buğz-u milel" ve "nefret-i akvam" gibi kavramları artık kabul etmediği ilan edilmiştir. Çünkü akıl, bu kavramların yok edilmesini gerekli kılmaktadır. Buna ek olarak insanlığın en büyük belasının yine batıl inançlar ve hurafeler olduğu görülmektedir. Hizmetçi; insanları birbirine düşüren, gülşen ve gülbünleri kül eden bu belayı "veba-i beşeriyet" olarak nitelemiştir. Şiirde bu eleştiriler, dinî taassuba saplananları da içermektedir:

Əmmaməlilər yaxdı çəmənari-cahanı,

Əmmaməlilər zəhlədi fikri-cinanı

dizelerinden görüldüğü üzere, şair, özgür düşünce dünyasına mukavim olan dini taassubu eleştirmiştir. Bu bakış açısı dördüncü mektupta da mevcuttur.

Hizmetçinin önemle altını çizdiği noktalardan biri de halkçılıktır. Kaldıkları evin bile cemahire (halklara) ait olduğunun ve hizmetin sürekli halk için yapıldığının altını çizmiştir. Burada halkın yaşadığı yer, "vatan" da önemlidir. Tıpkı diğer mektuplarda da olduğu gibi, vatan kavramının yine üzerinde durulmuştur. Vatan bir bedene; vatan toprakları üzerinde çalışanlar ise bedenın uzuvlarına benzetilmiştir. Dolayısıyla her bir uzvun, bedeni ayakta tutmak için görev ve işlevi olduğu vurgulanmıştır. Vatanın varlığının maneviyatı, bu şehirdeki halkın çiçeklerden bal alan arılar gibi çalışmasını sağlamıştır. Üçüncü mektuptan çıkan bir anlam da şudur: Vatan için çalışan halk vardır. Halk ise vatani oluşturan parçalardır. Bu tablo, tüm kulların (ibâd) mesut olmasını sağlar. Burada görülen "vatan" ideasına, eserin genelinde ulaşmak mümkündür.

Dördüncü Mektup

Dördüncü mektup, mektup yazarı Ruhü'l-Kudüs'ün, hizmetçiyle yaptığı sabah sohbetiyle başlar. Sohbetlerinin niteliğini "tercüme-i şehri-i müsavat" biçiminde aktaran yazar, sohbet arasında kendisine ikram edilen sofranın da tasvirini de yapmıştır. Lezzetli yemeklerin, süt ve şekerlerin "Pakize zurufta" sunulduğunu anlatmıştır. Burada sofranın, mecaz ya da gerçek, hangi anlam boyutunda anlatılırsa anlatılsın, özünde misafirperverliği yansıttığı görülmektedir. Dolayısıyla misafirperverlik de bu müsavat âleminin oluşumunda önemli bir parçadır.

Mektup yazarı, şehrin "Meclis-i Şura"sını görmek isteğiyle "Çıktım ki haberdar olayım şanlı cihandan" diyerek mekândan ayrılmıştır. Yazar yolda giderken şehirde halkın nasıl mükemmele; bu denli servet, şevket ve güce ulaştığını sorgularken, birçok okul ve görkemli hatla yazılan tabelalar görmüştür. "Bildim ki budur bâ'is-i ihrâz-ı merâtib" dizesiyle halkın bu mertebeye nasıl ulaştığını, gördüğü okullara bağlamıştır. Bu düşüncesini bir sonraki beyitte de,

Məktəbləri gör, seyr elə həmdüş-i səhaib,

Bu məktəb edib bunları ülvyyəyə sahib

Mə'bədləri, məscidləri təxrib edərək həp

Təmir edilib yerlərinə məktəb, məktəb

dizeleriyle dile getiren mektup yazarı, okula (mektebe) özellikle vurgu yapmıştır. Ayrıca tasvir ettiği şehirde mabet ve mescidler yerine okulların tercih edildiğini bu vesileyle okulların nasıl çoğaltıldığını mektubun son beytinde de yazmıştır. Hadi'nin, eserin genelinde benzer yaklaşımları sergilediği görülmektedir.

Beşinci Mektup

Son mektupta, özgür düşüncenin mekânı olarak tasavvur edilen âlem-i müsavatın meclisine gidilmiştir. Mecliste mektup yazarı burada karşılaştığı hayret verici tabloları tasvir etmiştir. Burayı "tâk-ı mu'alla-yi zafer" dediği, zaferin büyük yapısı olarak gören yazar, mekânı ulûhiyet aktaran bir "lâhutnümâ manzarası" olarak tasvir etmiştir ve bunun izleyenleri cezbettiği kanaatindedir. Buradaki öznel bakış, özü itibarıyla konuşmacıların etkileyiciliğini göstermektedir. Bunun akabinde meclisi bir eve benzeten yazar, evin "derûn"unda, yani içinde ise gerçeklerin mevcudiyetinden söz etmiştir. Burada metne ön yargısız yaklaşan okur, önce konuşmacıların etkileyici olduğu, sonra da konuşmalardaki argümanların "hakikat" olduğu iletisini görecektir. Yine meclis, "Bir bağ ki azhar-ı maarif gülüşürler" biçiminde tasvir edilmiştir. Burada yazarın meclisi, maarif çiçeklerinin gülüştüğü bir bahçeye benzetmesi, görüp tasvir ettiği meclis kavramını yansıtır. Bunun da özünde, o dünyanın meclisine yakışan ve yaraşan, uyumlu milletvekilleri olduğu iletisi yatmaktadır. Bu yaklaşım Hadi'nin kafasındaki "insan" kavramına paraleldir.

Mecliste konuşanların her biri meclisin bir parçasıdır. Bu kişilerin mektup yazarını hayrete düşüren mükemmel bir görkemi söz konusudur. Bu kişiler, yazarın kaleminde "dahi" olarak nitelendirilmiştir. Biri kürsüye çıktığında hitabet kürsüsünün "ziyneti" haline gelir:

Bir dahiyə ol dəmdə olub haizi-rüxsət,

Oldu bu zaman ziyənəti- kürsiyyi- xitabət.

Bir löveyi-ilhamdı kürsi üzərində,

Parladı düha şö'ləsi kəskin nəzərində.

Səyyal zəkalar dökülür nigəhindən,

Açdı fəmi- vəhyavərini xütbəgəhindən

dizeleri, mecliste konuşanların niteliklerini tasvir eder. Zekâların bakışlarından döküldüğünü söylediği meclis konuşmacılarını, "Açtı fem-i vahy-âverini kutbegâhından" biçiminde bir nevî kutsallaştıran Mehmed Hadi, diğer mektuplarda da dinî terminolojiden benzer benzetmeler yapmak üzere yararlanmıştır. Örneğin birinci mektupta tasvir etmekte zorlandığı âlem için "cennet-i kudsiyet", ikinci mektupta "gülizâr-ı müsavat" için "cennet-i huzuzat", üçüncü mektupta "sûre-yi insan okunur mektebimizde" sözü vb. benzetmeleri görmek mümkündür. Fakat metin odaklı bakıldığında bunların terminolojideki anlamının dışında kullanılmış olduğu ve dinî bir temayül göstermediği görülmektedir. Mesela Hadi'nin ideasında oluşturduğu "cennet", yaşanılabilir mükemmel yer anlamındadır.

Bu mektupta daha çok meclisteki konuşmacıların niteliği ve bir konuşmacının sözleri üzerinde durulduğu görülür. Bir konuşmacı kürsüden,

Ey, niyyəti- qudsiyyə malik olan əhrrar!

Bu cümlələri görməli işğayə səzavar

biçiminde halka seslenir ve konuşmasının özünde "hürriyyət" kavramı söz konusudur. Düşünce özgürlüğü için insanlara gökyüzünün bile dar geldiğini ifade eden konuşmacı,

Əfkarı- bəşər seyrinə dardır bu fəzalər,

Daim arayır uçmaq üçün başqa səmələr

istiaresiyle de yeni "fikirlər" in birer gereksinim olduğunu vurgulamıştır. Bunu çok mükemmel bulduğu âlem-i müsavatın parlamentosundan söyletmeye çalışan şair, kararlı ve güçlü olmanın özgürlüğün de koşulu olduğunu vermiştir. Nitekim

Əfkardə minlərcə sahan durmada, amma-

Sərpəncəyi- himmətlə olur kəşfi- müəmma

Himmətdir edən daxili- imkan məhalı,

Bazuyi-hüməm dəldi ciyərgahi- cibalı.

Qəsvətli ürəklər dəlinir dəsti-hüməmlə

Boş dəmlə deyil, iş görülür zuri- qədəmlə.

Əlqami- hüməm nəşr qılır fikri-cədidi,

Davudi- hüməm mum ediyor qəlbi-hədidi.

beyitlerinde himmetli yani kararlı bir duruş sergileyen kalemlerin yeni düşünceleri yazabileceğini bunu da güçlü adımlarla başarabileceğini açıkça gösterir. Dolayısıyla burada yapılan kapalı istiare, ad aktarması ve benzetme sanatlarının altında yatan öz budur: Düşünce özgürlüğü esastır ve bunun bir sınırı olmadığı gibi, başarılması da kararlılıktadır ve güçlü olmaya dayanır.

SONUÇ

Hadi'nin kurguladığı özel habercinin yazdığı mektuplardaki ütopyik dünyada, ideal bir vatan vardır. Bu, bilim güneşinin parladığı bir vatandır. Bu yolla gençler, geleceğin aydınlığı olacaklardır. Öte yandan burada insanlar, sosyal davranışlarında da kendilerini göstermelidir. Bencilikten uzak; birbirlerine karşı kibar ve anlayışlı olmalıdır. Bu, Hadi'nin mektuplardaki "çağdaş bir toplum" düşüncesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yine bu toplumun insanları, güven içinde yaşamaktadır. Poemada güven, beraberinde mutluluğu ve aşkı da getirmektedir. Fakat hiyerarşide öncelikle güven içinde olan insanların mutlu olduğu görülmektedir.

Kurgulanan vatan ideasında çalışanlar, gerekli görev ve sorumluluklarını yerine getirmeli, usulsüz işler yapmamalıdır. İyi bir toplum ancak bu şekilde inkişaf edebilir. İyi bir toplum olmanın koşullarından biri de hangi öğretiden kaynaklarsa kaynaklansın nefret ve ayrımcılık türeten söylemlerden kaçınmaktır. Buna mukabil insan sevgisi yüceltilmeli ve bütünlük için anlaşmaya varılmalıdır. Bunlar da mektupta akılcılığa (rasyonalizm)

işaret etmektedir. Batıl inanç ve hurafelerden kaçınmak; akılcı olmak, Hadi'nin dizelerinde görülen en belirgin tavidir.

Hadi'nin kurduğu dünyada düşünce özgürlüğü önemli bir yere sahiptir. Bu kavramı "fikir"lerin uçması istiaresiyle veren Hadi, mektuplarında adalet ve eşitlik kavramlarının da sıklıkla üzerinde durmuştur. Onun adalet ve eşitlik kavrayışı, özgürlük (hürriyet) ile bir bütünlük oluşturmuştur. Öte yandan Hadi'nin bu mektubunda işlediği halkçılık ve halkın vatanın ayrılmaz bir unsuru olduğu düşüncesi, mektuplardaki "her şey halk için ve halka aittir", yaklaşımından da görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akgün Ali (2002), İlhan Berk Şiirlerinde Nesne Sorunu, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Akpınar, Yavuz (1994), Azerî Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Dergâh Yay.
- Aytaç Gürsel (2016), Genel Edebiyat Bilimi. Ankara: Doğu-Batı Yay.
- Çetin Nurullah (2009), Şiir Çözümleme Yöntemi. Ankara: Öncü Kitap.
- Erol Ali (2007), Azerbaycan Şiirinde Romantizm. İzmir: Azerbaycan Kültür Derneği Yay.
- Hadi, Məhəmməd (2005), Seçilmiş Əsərləri. Bakı: Qərb-Şərq.
- Hadi, Mehmed, (1908), Firdovs-i İlhamat. Bakı: Kaspi Matbaası.
- Kengerli, Aybeniz Aliyeva (2008), Azerbaycan'da Romantik Türkçülük. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kolcu, Ali İhsan (2008), Edebiyat Kuramları. Ankara
- Moran, Berna, (2002), Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: İletişim Yay.
- Qəribli, İslam (2011), Məhəmməd Hadi və Mətbuat (1905 – 1920-ci illər). Bakı: Nurlan.
- West, David (1998), Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, Çev. Ahmet Çevizci. İstanbul: Engin Yayıncılık
- Vurğun, Səməd, Mirzə İbrahimov ve M. Arif Dadaşzadə (1960), Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi, C.II. Bakı: Azərbaycan İlmələr Akademiyası Nəşriyyatı

